

پوخته

په پښتني کليې: لادانين زماڼي، هوڙانا زيندانې، پښتليکړنا ياساين ريزماڼي، کيش و سهروا، پينکاته.

1- پیشہ کی

1-1 نافرینشانى قه كۆلىنى

2-1 ریڙا ۾ ڪولین

دنه فی قه کولینیدا پشتبه ستن ل سهر ریازا (وه صفی، شلوفه کاری) هاتیبه کرن.

3-1 گریہانہ یا فہ کو لینی

4-1 پرسپارین فہ کوئنی

۱- لادانين زماني چ رول دهوڙانا زينداڻيدا ديتيه؟

ب- شکاندنا یاسایین زمانی ژلای هۆزانیقه دچ ئاستدا بوون؟

ج۔ نایہ لادائین زمانی شیانہ جورہ ہیزہ کی بدہنہ تیکستا ہوزانی ؟

د- تايه دهوژانا زيندايتدل سهر بنه ماين چار ئاستان، كثر ئاستي لاداني پتر تي زالبو؟

5-1 ئارمانجا قەكۈلۈن

222

6-1 بەكمەرى فەكولتى

ئەف فەكولتىنى ئېلىپ بېرىشكە ئېرىشكەن ۋە تېگەننى لاداننى ھاتىيە كىرى، باس ل ئەوان جورە لاداننى زامانى يېنى كۆ دەۋزانا زىندان دەفەر بەھدىندان دەھەر چار ئاستىن زامانىدا ھاتىيە كىرى، يا گىرنگ ئەۋە كۆ ئەفە ئىكەم جارە باس ل ھۇزانا زىندانى ل دەفەر بەھدىندان ۋە ئەۋ لاداننى تىدا ھاتىيە ئەنجامدان، ھاتىيە باسكىرى، بو ھەر ئاستىكى لاداننى لايەننى تىۋورى دگەل نى پىراكىكى ھاتىيە دياركىرى، ۋ ب نموونەننى ھۇزانى بەرچاقوۋىنە.

2- لاداننى زامانى دەۋزانا زىندانىدا

لادان ۋەكۇ ديارە، ھەككى مەزىن دەھدىياتاندا ب گشتى ۋ دەۋزانايدا ب تايەننى قەگىرىيە، ئەف دياردا لاداننى ھەر ژ كەش ۋەرە پەنگەدانا خۇ دناف بەرھەمىن ئەدەبىدا كىرە، لى دەسەردەمى نوۋدا پىر گىرنگى ژلاينى ئىسەسەر ۋ رەۋشەنپىراشە پى ھاتىيە دان، ژەر ھندى دەھتە بەرچاقكىرى كۆ ئەۋ درەخنا ئەدەبىدا تېگەھەككى بەرھەرە ۋ چەندىن زاراف ۋ ناڧىن جودا جودا ژلاينى ئىسەسەرەشە بۆ ھاتىيە دانان، ئەم دىشەننى يېزىن (جان كۆھن) ئىكەم كەس بو، كۆ باس لاداننى كىرە ۋ زارافى (الانزىيا ۋ الاتىياك) (كۆھن، 1986، ص 6) بۆ دانايە.

دىسان دەھدىياتىن عەرەبىدا، گەلەك ناڧ ۋ زارافىن جورا ۋ جور بەرامبەر ئەف تېگەھى ھاتىيە دانان، زارافى ژ ھەمىيا بەرھەرەت دەھتە ب كارھىنان زارافى (الحذف، الاتىياك، ۋ... ھەتد).

دەھدىياتىن كوردىدا زارافى (لادان، ژىرىن، كىراندن، ۋ... ھەتد) لى زىدەت زارافى (لادان) ھاتىيە ب كارھىنان، نەبەتنى ئەف زارافە بەرامبەرى ئەف تېگەھى ھاتىيە دانان، لى ب رەنگەككى بەرەلەف ئەۋ زارافىن مە دەستىشەككىرى ب بەرھەرە درەخنا ئەدەبىدا دەھتە بكارھىنان.

ئەگەر ئەم بەيىن ۋ ل سەر پىنئاسا ئەف تېگەھى راۋەستىن، دى يېنىن كۆ ب چەندىن شىۋازان ژلاينى كۆمەك قەكۆلەر ۋ ئىسەسەرەشە پىنئاسا ئەف تېگەھى كىرە، ژەر كۆ تېگەھى لاداننى تېگەھى رەخەنپىر روژئافىيە، گىرگىيەك زىدە ژلاينى قەكۆلەر ۋ ئىسەسەرەشە پى ھاتىيە دان، گەلەك پىنئاسا بەرەلەك شىۋازاشە بۆ ھاتىيە كىرى، ئەفجا (رومان ياكوبسون) تېگەھى لاداننى سالوۋدەت ۋ دىۋىت: ((ئەۋ پىشەلەكەنەك مەبەستە بۆ دەستورىن زامانى ئاسايى)) (الغەدىمى، 1998، ص 25)، ئانكۇ ھەۋلەنەكە ژۆ تېگەھى ياساينى زامانىن ئاسايى، كۆ ب رىيا ئەۋى زامەنەككى ھونەرىن كارىگەر دەستىدەت، ژەر ھندى (جان كۆھن) دىۋىت: ((ھوزان لادانە دىشەرى ياساينى زامانىدا، ھەر ۋەنەك، ياسايەك ژاساينى زامانى يان بىنەمايەك ژىنەمايىن ۋى پىشەلەكەت)) (كۆھن، 1986، ص 6)، ۋ دەرىزىننى نۆ دەھتە زامانى ۋ ژامانى روژانە نى خەلىكى جودا دكەت، ئەفجا تەركى سەرەككى نى لاداننى شكاندىن ۋ بىشەلەكەنەك ياساينى زامانىنە ژۆ بەرھەمىنانا زامەنەككى ھونەرىن ھۇزانى ژۆ دەستىرنا زامەنەككى كارىتەكەر كۆ بىتە ھوكارا سەرخ راكىشانا خوندەفانى، ژەر ھندى (جان كۆھن) دىۋىت: ((ھىچ ھوزانەك نىنە لادان تىدا نەبەت)) (كۆھن، 1986، ص 42)، ل قىرە ژامانى ياسايى دورەكەفەنە ژاساينان، دىسان (نەمى الياڧى) دەربارى لاداننى دىۋىت: ((ئەۋ دەرچونا دەرىزىنە ژ شىۋەننى بەرەلەف ۋ بەرىياس ب پىقەرى ب كارھىنانى ژلاينى دىت ۋ زامان ۋ دارشتن ۋ پىنكەتتەشە)) (الياڧى، 1997، ص 92)، واتە شكاندا ياساينى رىزىمانىن زامانى، چ ژلاينى رىزىنەندىشە يان تېگەھى كەرسەستىن پىنكەتتا رستان، ئانكۇ پىشەلەكەنە ب ھەمى واتاينى خۇفە، واتە: لادان ((بىرپىتە لە پىشەلەكەنە كىرەنى فۇرم ۋ ياسا باۋەركانى زامانى ئۆتۆماتىك يان بە واتا پەكى تر شاعىر بە كەم كىرەنى ھەندى رىسا كە لە زامانى ئۆتۆماتىك دا بەكاردىن شىعەرەكە خۇى دروست دەكەت)) (عەبدوللا، 2008، ل 44)، ۋ دكەتە خودان زامەنەككى ھۇزانى كارىتەكەر، كۆ ژامانى روژانە دوىر ب كەفەت، شەرىيەت ب رىيا لاداننى ب زامانى ھۇزانا خورا دپەخشىت، واتاينى نوۋ ب پەيۋاندا ئەنجامدەت، ل قىرە بۆ مە خويا دىت كۆ نە بىتى كارى ھۇزاشانى قەھاندانا ھۇزەنەككىيە، بەلكو پىدقە دەھمان دەمدە تېگەھى ۋ شكاندىن دىياساينى زامانىدا بكەت، بەلكو دوۋبارە ئافاكرەكە دئاستى زامانىدا، ئەفە زى ل سەر بەھەمەندىيا ھۇزاشانى دراۋەستىت، كادى شەت چەۋان ب رىيا پىشەلەكەنە ياساينان داھىنانى بكەت ۋ سىماينى شىعەرەت ب تېگەھى ھۇزانا خودا بىەخشىت، ۋ ب گشتى لاداننى پەيۋەندى ب گەلەك لايەننى زامانىقە ھەيە ۋ دەھى بوارىدا چەندىن ئاستىن جوداجودا پىكەھىت، (جون كۆھىن) ل دوىف ئاستىن زامانى (دەنگ، پىنكەتە) لادان دابەشكەرى، ئەم زى ل دوىف ئەف دابەشكەرنى لادان زامانى دەۋزانا زىندانىدا بەرچاقكىرىن كۆ ھەر ئىكە ژ ئەفان ئاستان تايەتەندىن خۇ ھەنە، كۆ ژلاينى پىنكەتتەشە پەيۋەندى دگەل ھەف ھەنە، لاداننى زامانى واتە شكاندا ياساينە، كۆ ئەف لادانە زى پىنكەتتا زامانى ب خۇفەدگىت، لادان دىپكەتە ۋ ئاستىن زامانىدا، بەھرا پىر ل دوىف (دەنگ، پەيۋ، رستە، واتا) لادان دابەشكەرنى ئەفجا دەھى تەۋەرىدا ئەم دى ل سەر ئەۋان لادانان راۋەستىن ئەۋىن دەۋزانا زىندانىدا ژلاينى ھۇزاشانى ئەۋان ھاتىيە جىيەجىكىرىن، ئەۋىن بوۋىنە ئەگەرى بەرھەمىنانا تىكەستەكى نوۋ ۋ كارىتەكەر.

1-2 لادان دئاستى دەنگىدا:

دەنگ ئىكە ژ پىنكەتەن گىرنگىن زامانى ۋ بىجىنەيا سەرەككىيا زامانىيە، كۆ ل بەرامبەر زامان ب گشتى ب كەرسەت سەرەككى ئافاكرنا ھۇزانى دەھتە قەلەمدان، ئەفجا ب كارھىنانا دەنگان ژلاينى ھۇزاشانى (پەيۋەندىيەكە ب ھىز ب زامانى ھۇزاتىشە ھەيە؛ چۈنكە دەنگ زەھەست ۋ سوزا ناڧەكيا ھۇزاشانى ھەلدەت، واتە ھۇزاشانان ھەستەكى تايەت دەربارى دەنگان ھەيە) (قادىر، 2001، ل 112).

ژەر كۆ دىزىمى ھۇزانايدا لاداننى دەنگ، ب لاداننى گىرنگ دەھتە ھىزمارتن، ھۇزاشان ۋەكۇ پىدقەشەك ژىندىقەن ھۇزانى دىزىمىت كۆ ب رىيا ئەۋان لادانان، رىما ھۇزانى دەھتە رىكەستىن، دەۋزانا زىندانىدا، ھۇزاشانان ل سەر بىياڧى تىكەستى چەند لادانەككىن ئاستى دەنگى بەرچاقكىرىنە، ئەۋى ل سەر چوار جوران ھاتىيە دابەشكەرن ئەۋى (زىدەكەن، ژىرىن، گۆھورىن، پىكەگوارتن) دەستىۋىنە.

1-1-2 زېدەكرن:

زېدەكرن پېدقياپا ھۇزاقى، ھۇزاقان زېدەكرن دكەرسىتىكى دەنگىدا ئەنجامدەت، ئەففى چەندى ژى پەيوەندى و گرېدان ب لايەنى رېكخسىنا سەروايشە ھەيە، بۇ نمونە:

(ھىشار رېككى) دپارچە ھۇزانەكىدا دېئىت:

شووئا رامووسانان لىسەر ئەنپا كەفەر...

سۆندە و كېلىن يارا من (رېككى، 2006، ل 136)

دەففى نمونىدا، دەنگى (ان) ل دووماھيا پەيئا (رامووسانان) ھاتىيە زېدەكرن؛ چونكە يا گونجاي ئەففىە (رامووسان) ھە، يېگومان ئەففىە ژ ئەگەرى پېدقياپا ھۇزاقى دىستېوويە.

2-1-2 ژېبىر/كىمكرن

مەبەست ژېبىر، كىمكرن ھەندەك دەنگانە ژېو مەرەما ((كورتكرنا بىياقى پەيئى و ب ساناهى دركاندا ئەوئ)) (ئىس، 1978، ص 91)، ئەففى ژېبىرە ژى ((چ لەبەر پارگرتى كىشى شىعەرەكە يىت ياخۇد بۇ مەبەستى كورتى و چرى دپاراستنا موسىقاى شىعەرەكە يىت)) (عەبدوللا، 2008، ل 116)، يا گرنگ ھۇزاقان ژېبىر دئاستى دەنگىدا چ ژېو پېدقياپا يان ژى رېكخسىنا دىرا ھۇزاقى ژلاين كىش و رېئىقە ئەنجامدەت، بۇ نمونە: (ھىشار رېككى) ئەففى جورى لادان ب كارھىنپا دەما دېئىت:

تەل پىرە...

ھىژ ئەم زاروك...

من خانىكە ئاخى چىكر (رېككى، 2005، ل 151).

ھۇزاقان دىئەدېرا دووماھىدا ژېبىر دەنگانە ژېيى ئەنجامدايە، ئەوژى ژېبىر دەنگى (ئى)؛ چونكە پەيئا دىست (خانپەككى) ھە، ئەوژى داکو رېكخسىن ب كەففىتە دكىشا ھەرسى نىقەدېراند، ئانكو مەبەست دىستكرنا كىشەكە يەكسانە. دىسان (حازم ھاجانى) ژى ھەر ھەمان لادان ئەنجامدايە، بۇ نمونە:

ئەم قەد نە روخان

باومرى چيا و مېزوويا كەفئار (ھاجانى، دەستىقىس).

ھۇزاقان داکو رېكخسىنەككى بىئىتە سەروا ھەردو نىقەدېراند، لادان دەنگىدا ئەنجامدايە، ئەوژى دەنگى (ى) ھە ژېيى (روخان) ھاتىيە لادان. (ئازاد بوقى) ھەرھەمان كىمكرن دئاستى دەنگىدا ئەنجامدايە، بۇ نمونە:

گەر ئەتاتورك و گەر پىخاس

وارى من بىكەنە كەركەر (بوقى، دەستىقىس).

ئەگەر ← گەر

ل قىرە ھۇزاقان دىئە دىرا ئىكىدا و ل دەستىپىك و ئافەراستىدا دوو دەنگ (ئى، ھ) ژ پەيئا (گەر) ژېبىرە؛ چونكە يا دروست گوتبا (ئەگەر)، لى ژېرەكو دا يەكسانى دكىشا نىقەدېرىن ھۇزاقاندا ھەبىت ھۇزاقان ئەففى لادانە ئەنجامدايە.

3-1-2 گۇھارتى:

مەبەست گۇھارتى دەنگى پەيئىيە، ھۇزاقان ئەففى گۇھارتى دپەيئىدا دكەت پتر ژېو مەبەست رېكخسىنە، بىئىتە ژى دېوارى كىش و سەروا ھۇزاقاندا، بۇ نمونە:

(حازم ھاجانى) دپارچە ھۇزانەكىدا دېئىت:

ئەم پوينا پالا

باھلكرىن دوژمن و زالا

وخورچكا مە ھەردەم يە ئالا (ھاجانى، 2002، ل 61).

ھۇزاقان دەنگى (ھ) ب دەنگى (ا) دپەيئا (پالا) گۇھارتىيە، داکو سەرواينى پارىزىت.

(ھىشار رېككى) دياردا گۇھارتى دەنگىن پەيئىدا ئەنجامدايە، بۇ نمونە:

چىتۆف كوركن...

ھا دى بەرىنە جانى من

من و وان هەر خووندارىيە (رىككى، 2006، ل. 126).

هۆزاشانى دېيىشا (خووندارىيە) دەنگى (ى) بۇ دەنگى (و) گوهارىيە.

2-2 لادانين پەيى:

ژيەرکو پەيى ئەمرازەكە ژۇ فەھاندنا هۆزاشى، گزنگىيەكە مەزن پى ھاتىيەدان، لادان دئاستى پەيىندا، واتە پىشنىلىكرنا ياساين مورفولوژىين زمانىيە، ئەنجامدانا ئەفى جورە لادانى، نووكرن و داهىنيانە، زىدەبارى جوانكرن و كاريگەرىن ب تىكستە هۆزاشى دېخشىت، بۇيە ((زمان ھەولددەت بو دروستكرنا رىكويىكيا زمانى، ئەوژى ب رىئا رىكئىخستنا پەيشان و دانانا ئەوان ل دويىف ياساين رىزمانى، هۆزان ژى ژۇ تىككەنى كار دكەت، ب پاش و پىشنىخستنا ئەوان)) (كۆھن، 1986، ص7)، هۆزاشان ل دەويىف پىويستى و پىدھىياتيا هۆزاشى تىككەنى دروستين هۆزاشان دكەت، واتە بارىپىكرنە ب پەيشان، ل قىرە هۆزاشان شىواز و رىزكرنا كەرەستين رستى تىككەندەت، ئانكو ياساين رىزمانى دىكئىيت و سەرىپىچى تىدا دكەت، ل دەف هۆزاشانى ھەلزارتا پەيشان كارەكنى گزنگە، لەورا ((پەيى بۇ ئىسەرى وەكى رەنگايە بۇ وىنەكىشى، دەمى وىنەكىش ب كارى ھونەرىن خۇ دەستپىدكەت، ئىكەم جار رەنگە ھەلدىزىرت، ل دويىف پىويستيا بابەقى، ئىسەرى ب ھەمان شىوە ئىكەم جار پەيشان ھەلدىزىرت.

(ھەرىش بلىت) لادانين پەيى دابەشى سەر دوو جوران دكەت، ئەوژى جورى ئىكى: ئەو لادانين ئەوين پەيوەندى ب رىزەيە، ئانكو ئەو گوھورىين دىنكەت پەيىندا دھىنەكرن، وەكو زىدەكرن يان ژىرنا كەرەستەكى يان ژى گوھورىين و پىكگوھارتنە كەرستان دناف پەيىندا، دوو: لادان ل دەرەقى پەيى، ئەف جورە ژ ئەنجامى گوھورىين دىالىكت و دىالىكتين جفاكى و ئاستى زمانى و مېژووين و زمانى نەتەوېنى پەيدا دىن(بلىت، 1999، ص79).

ھەلبەت ئەنجامدانا ئەفان لادانان ژى پىشنى ب زىرەكى و شارەزاييا هۆزاشانىيە، كو دقەت هۆزاشان ل دويىف ئەوان لادانا بگەرىت پىن كو نووكرنى و سەرىپىكئىش ب تىكستى ئەويىدا بىخشىت، ئانكو دروستكرنا لادانين بىنەھ ژۇ ب دەستپەئىنانا كارەكنى نوى و كاريگەر، ئەفجا ئەو لادانين دئاستى پەيىندا دھۆزانين زىندائىدا ھاتىنە جىيەجىكرن، ئەفان ل خوارىيە:

2-1-2 پەيىن درىستكرى

دزمانى هۆزاشان، گەلەك جارن هۆزاشان بەرەف درىستكرنا پەيى و دەستەواژەين نوو دچىت، چ ژيەر پىدقيا هۆزاشى ژلاين كىش و سەروايىشە يانزى خۇ دوير ئىخستن ژ تىشنى بەرەلەف و دوبارەكە ژۇ درىستكرنا زمانەكى ھونەرىن كاريگەرى تايەت ب هۆزاشانىيە، ئەفجا لئىرە (هۆزاشان بۇ مەبەستا پتر بەرجەستەكرن ھەولددەت پەيىن نوو درىستكەت ئەف درىستكرنە ژى ب رىئا ئەوان ياسايا دىت ئەوين دناف زمانى ئوتوماتىكە ھەين، ب ئەفى شىوە(عەبدوللا، 2008، ل133)، هۆزاشان ھەولددەت پترىن مفا ژ تايەتمەندىن داهىنانى دزمانى ئوتوماتىكە وەرىگىت وىشنىت بەرەمى خۇ ژ دۇخى ئوتوماتىكە دوير بكەت، واتە ئەف جورى لادانى دنافخويا خودا رەينان و درىستكرنە دئاستى پەيىندا ژۇ ب دەستپەئىنانا دەررىين نوو و كاريگەر، دھۆزانا زىندائىدا چەندىن پەيىن درىستكرى ژلاين هۆزاشانىيە ھاتىنە درىستكرن، بۇ نمونە:

(حازم ھاجانى) دئەفى پارچە هۆزاشانىيە، پەيىكە درىستكرى نىشانددەت، دەما دىزىت:

ھىز و شىانئىت وان لسەر بانى ركا مە

.... دگەفەن

دزەنگرن و درزن(ھاجانى، دەستنىس).

دنىقەدىرا سىندا و ل دەستپىكى، پەيىكە درىستكرى بەرچافدىت، ئەوژى پەيى (دزەنگرن)، ئەف پەيى دىنەردەت ب ئەفى ئاوايى ناھىيە بەرچافكرن، بەلكو زىدەتر پەيى (دزەنگىنە) ب كاردەيت، هۆزاشانى ژى ئەف لادانە ئەنجامدە، دكو ژلاين ئاوازا هۆزاشانىيە دگەل ھەردوو پەيىن (دگەفەن، درزن) ب گونجىنىت. ھەر ب ھەمان شىوە (تازاد بوقى) دياردا درىستكرنا پەيى ب كارەينايە، دەما دىزىت:

سىترا لەسەنا خۇرە رىز

داكو لەشەفوكا زنگلا

بومە بدمن رۇناھى(بوقى، دەستنىس).

(شەفوكا) پەيىكە درىستكرى، چونكە ئەف پەيى ب ئەفى ئاوايى ھاتىيە رستن بكارناھىت، هۆزاشانى كرى پەيىكە دارىزى ژ (شەف، وكا) ئانكو (ھەفالكارى

دەمى + پاشگرى چوككراو).

2-2-2 سقكرنا پەيى:

ئەف لادانە ژى دزمانىدا ب كارەكى سروشنى دھىتە ھىمارتن؛ چونكە گەلەك جارن ژۇ سقكرنا ئاخشىتى، ئاخشىتەر دەنگەكى ژپەيى لاددەت، بىي كارتىكرنى ل اتايا پەيى بىتەكرن، ئەنجامدانا ئەفى لادانى ئارمانج و مەبەستىن خۇ دزمانى هۆزاشانىيە ھەنە، ئەوژى ژۇ (سقكرن خوشكرنا موسىقا و ئاوازا گوتنى ل سەر زمانى يان ژى ھىنانا ئەوى ژۇ پتر كاريگەرىيە ل سەر خواندەفانى)(ئەحمەد، 2010، ل52). دھۆزانا زىندائىدا ئەف چەندە ب ئاوايەكى بەرفرەھ ژلاين هۆزاشانان ھاتىيە ب كارەينان.

بۇ نمونە: (ھىشار رىكانى) سىڭىرنىڭ دىئاسى پەيغۇدا ئەنجامدا، دەما دېئىت:

دايكا مە تەشەببۇس نا رىسە

ھى ل بن كۆلم مستانە (رىكانى، 1997، ل 121).

دەتھى پارچە ھۆزائىدا پەيغۇ (ھى) ھاتىيە سىڭىرنى، ئەوژى ب رىيا لادانا دەنگى (ش)، ب ئەففى شىئەي موسىقا و ئاوازەكا سىڭى ب رىكا ئەففى جورە لادانى

ب موسىقا ھۆزائى پەخشىيە.

2-3 تىكدا رونا بەرەلەف:

ھەندەك پەيغۇ دىمانىدا ھەنە، ب ئىكودوۋفە ب ھارىكارىيا ئامرازى لىكەدەر پىڭفەدەگىدايەنە، ۋەكۇ ئىك بەش دەيتە خواندىن دېئىت (جوتە ئاف)، كۇ ب گوتنا پەيغۇ ئىككى، ئىكسەر پەيغۇ دوۋى ئاشكەرا دىت، ۋەكۇ: (شەف و روژ، ترش و تال، راست و چەپ و... ھەتد)، ھۆزائان ل دەمى ب كارھىنانا ئەفان جورە پەيغۇ تىكدا دىجى ئەواندا دىكەت، بۇ نمونە:

ھىز بەلەف روژ و شەف

زكارەكتىنە چاف و گوە و دەف (رىكانى، 1997، ل 103).

دىمانى روژانەدا دەيتە گوتن (شەف و روژ) كۇ پىڭفە دەيتە خواندىن، بەلى ھۆزائانى ژۇ مەبەستە بەرجەستەگىن و خۇ دوۋىرئىخستەن، ئەففى روژانەدا، دىئەدەرا ھۆزائىدا دېئىت: (روژ و شەف) ۋەكۇ يا دىار، واتە ھۆزائانى تىكدا دىجى ئەففى پەيغۇ لىكدايەنە ك (شەف و روژ) كرىيە (روژ و شەف). دىئەدەكە دىدا (ھازم ھاجانى) زى دىاردا جە گەورىنى دىئاسى پەيغۇدا كرىيە.

داۋو ھاركن دىروكا پاپىز و غەما

دا دىاركن بۇ ھاتى يا

بۇ چىا و دەشت و چەما (ھاجانى، 2002، ل 31).

ل قىرە تىكدا دىرونا (چىا و دەشت) دا ئەنجامدايەنە دىمانى روژانە دەيتە گوتن: (دەشت و چىا) و ئەف روژانە زى ۋەكۇ دوۋىرئىخستەن ژ دىمانى روژانە ب كارھىنايە و (دەشت و چىا) ھىنايە.

2-4 پەيغۇن كەف:

ھەي دەمان ھۆزائان ل ئەوان پەيغۇن دىگەرھىت پىن دىنە ئەگەر بەيژىرگىن و جوانكرنا تىكسىتى ھۆزانا ئەۋى، مەرج نىنە ئەۋ پەيغۇن ب كاردەيىن، پەيغۇن نوۋ بن، دىئەف جورە لادانىدا، ھۆزائان ئەۋان پەيغۇن كەف پىن كۇ دىمانى روژانە پىن خەللى ب كىمى يانزى ب ئىكجار ناھىيە ب كارھىنانا، ئەفجا ب كارھىنانا ئەۋان نوۋكرن و زىندىيۋەنەكى پىن دىپەخشىت، ئەف چەندە زى بىن مەرمە ژلايى ھۆزائانىيە نايىت؛ چۈنكە قەدىننا ئەفان جورە پەيغۇن دىئەف ھۆزائانىدا، كارىگەر بۇ خواندەفانى يا سەرنجركىشە؛ چۈنكە (مەرج نىنە ھەي دەما پەيغۇن نوۋ بىشەن زىمانەكى ھونەرى دىست بىكەن، بەلكو دىت ھەندەك جارەن پەيغۇ و زارافىن كەف ئەففى چەندى ئەنجامدەن، ب تايەق زى ئەگەر ھۆزائان بىشەن ئەفان پەيغۇن بىشەن زىمانەكى نوۋ دىرئىت) (ۋى، 2005، ص 97)، واتە پەيغۇن كەف دىشەن كارتىكرنى دىستبەكەن.

دىسان نمونەكا دىدا، ھەرھەمان ھۆزائان، پەيغۇكا دى يا كەفئار دىھۆزانا خۇدا ب كاردەيىت، ئەۋژى:

ژ خورچكا خانى و جىزىرى يە

نەژ جوھورى كاور و ئورسە (ھاجانى، دىستىقىس).

ھۆزائانى پەيغۇ (كاۋر) ب كارھىنايە، ئەف پەيغۇ دىكەفندا دىھاتە ب كارھىنانا، كۇ ب واتا (كافىر) دىت، دىمەنى نەۋدا ب ئاۋايەكى كىم ب كاردەيت، لى ھۆزائانى بىرئىا ب كارھىنانا ئەۋى دىئەدەرا ھۆزائانىدا جورە نوۋبوۋن و ساخكەنەك پىرا پەخشىيە.

2-3 لادانىن رىستى:

رىستە پىڭكەتەكا گرنگا ئاخشىيە، ئەۋ لادانىن دىئەف ئاستىدا ژلايى ھۆزائانى دەيتە ئەنجامدان، ھوكرىن دىستىبوۋنا زىمانەكى كارتىكەرى گرىدايى ھۆزائانىيە، بىن گومان ھەر زىمانەكى ياساين رىزىمانىن تايەت ب زىمانى خۇفە ھەنە، ئەفجا ھۆزائان دىئەف جورى لادانادا (ھەۋلەدات ب رىكا گوھورىنا رىزەندىا كەرسىتى رىستا زىمانىا خۇكار ژ زىمانى خۇكار لادەت، و ب ئەففى شىئەي لادانىن رىستەسازى روۋدەنەن و ھۆزائان سەرىچى دىستورىن رىزىمانىدا دىكەت ئەف چەندە زى ئىستاتىكىيا ب تىكسىتىدا دىپەخشىت) (كەنەي، 2008، ل 33)، ژلايەكى دىشە گەلەك جارەن ھۆزائان نەچاردىت ئەفان لادانان ل سەر ئاستى رىستى ئەنجامدەن، ئەۋژى پتر ((بۇ مەبەستى بە دى ھىنانى ئارمانجەكەي بە كاردىن، كۇ زور جار بۇ مەبەستى (پاراستى كىش) و چىركەندەۋەيە)) (عەبدوللا، 2008، ل 139). ئانكو ل قىرە لادانە دىكەتەن رىستى، ئەۋ لادانە زى چ دىئەرا كەرسەكى يان زىدەكەن، يانزى پاش و پىشئىخستەن ئەۋانە، ئانكو نەرىكوپىكىا كەرسەن دىئەف ھۆزائانىدا دىتە لادان، ئەفجال قىرە دى باسى ئەۋان لادانان كەين ئەۋىن ھۆزائانى دىئاسى رىستەسازىدا ئەنجامدان كۇ پىنك دىئەن ژ:

2-3-1 ژىرەن:

ھەر ژاننى ئەھمىيە، كۈنەئامادەبونا ئىك زىكەرەستىن رىزىمانىيە دىئافىيە ئىشەندۈرۈش ھۆزىتىدە، دىئەنجامدا نەزىكويىيەكە و گۈھۈرىنەك دىيىكەتەبا رىستىدا ژەنجامى لادانى پەيدا بولۇپ، ب شىۋەيەكە گىشى دىشەن بىزىن كۈ كەرەستىن سەرەكە يىن پىكەتە رىستى مېنا (بەكەر، بەركەر، كار، ھەفالىنەف، ھەفالىكار، جىئەف، ئامراز و.. ھتە) دىئاستى رىستىدا ھەننە ژىرن، ل قىرە ھۆزاشان ((گەلەك جارەن دىھەمى شىسەن و ئاخشىنىدا دىھەكە يىدقىدا ب ژانفەرنە چ بەكەر يان كار يان تەمەكەر يىت، لى شىسەر ب نەقەست لادەت و ئافى ئەھمىيە نەھىيە؛ چۈنكە وانا دىرستىدا يا دىيارە و ژانفەرنە (لادانى) ب زىدەھى دىزانىت)) (جەمە، 2002، ص 84)، واته ل قىرە ژىرن ب رۇلى جۈانكارى و رىكەنخىستەن وانا يى رادىت.

بۇ نەمۇنە: (جەمە ھاجانى) زى دىيىت:

نە بايۇ نە.... نەى پەشەنەم

باش يىلان و سالوختەن دوزەمى دازەم (ھاجانى، دىستەشەس).

دىشەندە رىكەتە ھەمان مەھەست (ئەز نەى پەشەنەم) دىشەندە رىكەتە دوزەم جىئەف سەرەخە (ئەز) ئەھمىيە ب ئەركە (بەكەر) رابوۋى ھاتىيە ژىرن، دەرپەنا دروست: (ئەز باش يىلان و سالوختەن دوزەمى دازەم).

(عصمت العصبانى) دىياردا ژىرنە پىكەتە رىستى بكارەننەيە و دىيىت:

ب گۈنەھا داخووزا مافىن

بەرب دەرگەھى دادگەھى فەبەن (العصبانى، 2020، ل 58).

دىشەندە رىكەتە (بەكەر) رىستى كۈ جىئەف سەرەخە بۇ كەسى سىيى كۈم (ئەھمىيە ھاتىيە ژىرن).

دىسان دىشەندە رىكەتە دوزەم، ھۆزاشانى بەركەر رىستى (ئەم) ژىرنە؛ چۈنكە رىستە تەم ب ئەھمىيە شىۋەيە: (بەرب دەرگەھى دادگەھى فە ئەم بىرن).

(بەرب دەرگەھى زى گۈتەيە)

ژۈى كۈلەنكە ھە

نامەيەكە ھافىمە ئاسمانى

لەھىيان كەمە كاتا (مەھەد، دىستەشەس).

دىشەندە رىكەتە نەفەرەستە ل دىستەشەس نىشانە كارى نەبۇرنە ئاينە (دىن) ھاتىيە ژىرن، دىسان دىشەندە رىكەتە سىيىدا يىشەستەن (دا) زى ھاتىيە ژىرن يا درىست (دىن) نامەيەكە ھافىمە ئاسمانى، دا لەھىيان كەمە كاتا.

دىسان (ھىشەر رىكەتە) زى دىيارچە ھۆزەنەكە دىيىت:

مېنا كەھەك چەنەك لى بىرى

لى ئىجەرنە ئەز ناگىرەم (رىكەتە، 2006، ل 160).

دىشەندە رىكەتە نىشانە تىان (ئ) ژەپەقا (كەھەك) ھاتىيە ژىرن، يا درىست (مېنا كەھەك چەنەك لى بىرى)، ھۆزاشانى ب ئەگەرە يەكسانىكە كىشى دەرەدوۋ نىشەندە رىكەتە ئەنجامدايە.

2-3-2 پىكەتەھارنە:

واتە پىكەتەھارنە جىئەن كەرەستىن رىزىمانىيە، دىئافىيە ھۆزاشانى ل دىھەمى فەھەندە ھۆزەنەكە ب ھىچ رەنگەكە رىزىكرە پىكەتەيىن زەمانى ل بەر چاف وەرناگىرە، بەرۇفازى تىكەنە و جەگۈرەن دىھەن ئەھمىيە دىھەمى، ئەف كىرەپە پە بۇ يىدقىياتى ھۆزەنە دىزىتە، ئانكە ئەف پىكەتەھۆرەنە دىھەستەرنە، ئەفچا ((كەرەستە پىكەتەھۆرەنە رىستە شىۋەنەن دىگۈرەن، واته لە شىۋەنە دىياركارە ھۆزەنە لە ناۋ زەمانى ئۆتۈمەتەكە ناپىن كە ئەھمىيە زۆر جە بە مەھەستى جەخت كەرن لەسەر وانا يەكە رەستە يىش ياخود پاش خراۋە كەدەيىت)) (ئەبەدوللا، 2008، ل 141)، ئانكە پىكەتەھارنە كەرەستەن چ كارتىكرەن ل وانا يەكە ناكەت، بەرۇفازى داكۈكەن ل سەر وانا يەكە دىياركە دىھەمى، و ئەفچا ئەف تىكەنە و يىش و پاشكرە پىكەنەرنە رىستى ل دىھەمى يىدقىياتى ھۆزەنە دىھەمى.

بۇ نەمۇنە: (ئازاد بۇق) دىيارچە ھۆزەنەكە دىيىت:

ئەھمىيە لىئازەتە دىگەن

ئو لىۋىش خۇشەيەكە دىگەن

بۇ وانا ئەز دوست و يارم دوست و يارم (بۇق، دىستەشەس).

ھۆزاشانى دىشەندە رىكەتە سىيى دا، ئامراز و تەمەكەرنە بەيارىدە (بۇ وانا) ھىننەيە يىش بەركەر، كۈ جىئەف لكاۋ بۇ كەسى ئىكەن (ئەز) و ئەفچا ل قىرە يىش و پاشىنىخستەن كەرەستىن رىستىدا ھاتىيە كەرن.

دىسان (جەمە ھاجانى) زى دىياردا پىكەتەھارنە كەرەستىن رىستى دىھەمى ئەنجامدايە، دىھەمى دىيىت:

ژەندەكە و زىجەرا !!

و خەرىپىيا تە
مىن دىنچا لگەل توتنا گارەپى
مىن دكىشا
خەۋ مىن دەرەقاند

خەم مىن دەرەقاند (هاجانی، 2002، ل 15-16).

دەئەقى پارچە ھۆزائىدا جەننى چەند كەرستەكەن رستى پىش و پاشئىخستەن كەتتە تىدا، دىنقەدىرا سىيىدا. كارى رستى (دىنچا) ھاتىيە پىشيا رستى، ل دويىف رىزكرنا رىزمانى قىيا ب ئەقى رەنگىيا (مىن ل گەل توتنا گارەپى دىنچا)، گرئيا ناڧى (توتنا گارەپى) يا ب ئەركىن (بەركارى رابوى، ھاتىيە پاشئىخستەن بۇ دووماھيا رستى، دىسان دىنقەدىرا پىنچ و شەشدا (بەركارى رستى) (خەۋ، خەم) ھاتىيە پىشئىخستەن و بىكرى (مىن) ھاتىيە پاشئىخستەن، ل دويىف ياساين رىزمانى ب ئەقى رەنگى يا درستە (مىن خەۋ رەقاند، مىن خەم پەقاند).

دىسان (ئازاد بوڧى) ھەقائەت پىشئىخستىيە، دەما دىئىزىت:

پىك و زافا

سىپە جىك بۇ نەخشاندن (بوڧى، دەستەقىس).

دىنقەدىرا دووئىدا پەيڧا (سىپە) كۇ ھەقائەت ھىنايە پىش ناڧى، واتە ژلاين رىزمائىتە دقەت ب ئەقى رەنگى يا (جلىكىت سىپى بۇ نەخشاندن).

3-3 زىدەكرن:

زىدەكرن ئىكە ژلادائىن زمانى، كۇ گۇھورىنەن بەرچاڧ دىنكەھاتا رستىدا پەيدا دكەت، ئانكو ئەف زىدەكرنا كەرستان دناڧ رستىدا پتر بۇ ((مەيەستا دووپاتكرنى دەيت ياتى تىككەنا پىنكەھاتا رىزمانى دا كۇ بەرجەستەكرنى ئەنجام بدەت)) (عەبدوللا، 2008، ل 140)، ئەف زىدەكرن چ ژبۇ رىكىئىخستەن ل كىش و سەرۋايت يان زى داكۇككرن ل سەر واتاين ژلاين ھۆزائىنى ب لادانا رىزمانى دەيتە ھۇمارتن، دھۇزانا زىدائىدا ئەف لادانە ژلاين ھۆزائىتە ھاتىيە ئەنجامدان، بۇ نىۋونە:

(مەمەد ئەمىن دوسكى) زىدەكرن دىۋارى كەرستىن رستىدا كرىنە، دەما دىئىزىت:

روندكەك بوو ب رويدا ھاتى چوجار قەت ناچت ژىر (دوسكى، دەستەقىس).

دىنقەدىرا دووئىدا، زىدەكرن ھاتىيە ئەنجامدان، ئەۋزى پەيڧا (قەت) كۇ ب زىدەھى دەيتە قەلەمدان، ئەگەر ھات و ئەۋ پەيڧە بېتتە لادان زى، ھىچ كارتىكرنى ل واتا رستى ناكەت.

(حازم ھاجانى) ھەر ھەمان لادان ئەنجامدايە، دەما دىئىزىت:

كۇپى و ئاكر لى رەشاندىن

دا بىمەن مەت و بىن لىن ھەتتا ھەتتا (ھاجانى، دەستەقىس).

دەئەقى ھۆزائىدا و دىنقەدىرا ئىككىدا، پەيڧىن (كۇپى و ئاكر) ھەلگىرىن ئىك واتانە، ئەگەر بېتتە و ئىك ژ ئەۋان پەيڧا لادەين ب ھىچ رەنگەكى كارتىكرنى ل واتاين ناكەت، ئانكو ژلاين رىزمائىتە ب زىدە ھاتىيە بىكارەيىيە.

2-4 پىنكەھارتا نىشانىن ئىر و مى:

دەئەقى جورى لاداناندا، ھۆزائىن نىشانىن ئىرو مېيان تىدا پىنكەھارتا چ ب مەبەست يان بى مەبەست دناڧا ھۆزانا خۇدا ئەنجامدەت، بىن گومان ئەف چەندەزى ب لادائىن رىزمانى دەيتە ھۇمارتن، جوانى و كاريگەرىن ب ئىك ھۆزائىدا دپەخشىت و دگەل سەرخ راكىشىا خواندەقانى لسەر ئەفان جورە لادانان. دھۇزانا زىدائىدا ئەف لادائىن رىزمانى ھەنە بۇ نىۋونە (ئازاد بوڧى) دىئىزىت:

ئاكر باراند

كۇپى باراند

شېرە مىرا سىنگ دانەبەر (بوڧى، دەستەقىس).

دىنقەدىرا سىيىدا ھۆزائىنى (شېرە مىر) كۇ شېرە دگەل ناڧى مى كۇ بۇ ژنى دەيتە ب كاريھىنان، نە دگەل ناڧى نىرە ب كاريھىنايە، يا درست دقيا گوتبا (شېرە ژن) نەك (شېرە مىر)، ئانكو ب تىنى پەيڧ (شېرە) يا كۇ پتر دگەل ناڧى مى دەيت، ناڧەكى نىر ل پشت دانايە.

2-4 ھەقەرىيا رىزمانى:

ھەقەرىيە دياردەكا ھەرا بەرەلەفا زمانى ھۆزائىيە، رۇلەكى كاريگەر دناڧ تىكسىيىدا دگىرىت، (جىرار ماللى) ھەقەرىيىيە ب ئىك ژ شىۋىن خەملاندنا زمانى ھۆزائى ھۇمارتە (ياكسۇن، 1988، ص 105).

ھۆزاشان زىندانىرى ژى ب شىۋەيەكى زۆر ئەف دياردە ھۆزائىن خودا ب كارھىناينە، ئەفە ژى دەلاھتە ل سەر ھندى كۇ دئەنجامى رويىب رويىبونا نەچارى ئەوا ھۆزاشان دكەقىتە بەر، بوويە ئەگەرى بەرفرەھبوونا گەنجىنەيا ئەوانا زمانى، رەنگەدانا دياردا ھەفتەرىيى دناف تىكستا ھۆزائىدا ۋەكو پىكھاتەكى سەرخ راکىش، بچە بوويە نە ب تى ژۆ چەختىرن و بەرزكنا واتايەككىيە، بەلكو جورە جوانىكا ھونەرى ژى ب ھۆزائىرا پەخشىيە، ب گشتى ھەفتەرىيىا رىزمانى دابەشى دوو جورىن سەرەكى دىيت، ب ئەفى رەنگى ل خوارى:

1-4-2 ھەفتەرىيا رىستا تام:

دئەفى جورە لادائىدا، ھۆزاشان ھەشەنگى و يەكسانى دكەتە رىستە و پىكھاتەپىن دھەردوو نىقەدىرىن ھۆزائىدا ب تامى و ۋەكى ئىك دكەفە بەرچاف، ئانكو پىكھىنەرىن رىستىن ھۆزائى ۋەكھەف، بۇ نمونە (عصمت العصاني) دىئىت:

ژناف عەيب و خەلەتتىن مە

ژناف خىانەت و خوروشيا مە(العصاني، 2020، ل 62).

رىستىن ئەفنى پارچە ھۆزائى ژلاين رىزكنا كەرىستىن رىزمانى ھەفتەرىيا تامە، پىكھەيتىن ژ (ئامرازى پەيوەندى + تاممەرىي بەيارىدە + ئامرازى لىكەدەر + گرىيا نافى).

دىسان (بلند محمەد) ژى ھەر دئەفى بواریدا نمونە ھەبووینە دەما دىئىت:

چ وئەكى نىكاركەم

چ ھەستەكى بىئىم

چ ئىشائەكى بكمە چىروك(محمەد، دەستقىس).

دھەردوو نىقەدىرىن ھۆزائىدا، ھەفتەرىيا تام دھىتە بەرچاف؛ چونكە ژلاين رىزكنا كەرىستىن رىزمانىقە ۋەكھەف.

2-4-2 ھەفتەرىيا رىستا نەتام:

رىستىن ھۆزائى دئەفى جورىدا، ژلاين پىكھاتە و رىزكنا پىكھاتىن رىزمانىقە، نەد تامان و دژىك جودانە، ھەرچەندە دىت دەندەك كەرىستاندا ۋەكھەف چىن لى نە دھەمىتە تى دەندەك پەشاندا، بۇ نمونە:

ھۆزاشان (ئەدىب چەلكى) ھەفتەرىيىا نەتام دھۆزائىن خودا ئەنجامدايە

زاپۇ بۇ خو دگرن.... دايە

.....

سۆفى دپەرىسن.... خودايە(چەلكى، 2017، ل 44).

ھەفتەرىيىا نەتام دئەفان ھەردوو نىقەدىرىن ھۆزائىدا ھاتىيە پىش، كۇ نىقەدىرا ئىكىدا دگەل نىقەدىرا دووى، ژلاين پىكھاتە و كەرىستىن رىستى، نەۋەكھەقىەك دناقىرە ئەواندا ھەيە (بكمە + ئامرازى پەيوەندى + تەماممەرىي بەيارىدە + كار + بەركار)، (بكمە + كار + بەركار).

5-2 لادان دئاستى واتايدا:

ئاستى واتاي ژى ھەروەكى ئاستىن دى، رۆلەكى گرىگ و كارىگەر دئافاكرنا تىكستى ھۆزائىدا دىنىت، ھۆزاشان ب رىيا لادائىن واتاي دەلاھتىن نوو و جورە ئىستانىيەكى ب تىكستا ھۆزانا خورا دپەخشىت، ئانكو رۆلەكى مەزن دئافاكرنا بەرھەمىنان و دھىنايتىدا دىنىت؛ چونكە پەيوەندىكا ب ھىز ب گوھورىنا مەبەست و واتا و تىگەھشتىقە ھەيە، ئانكو ((بەزاندانا واتايا فەرھەنگىيە ژۆ گەھشتن بۇ واتايا مەبەستدار)) (عياش، 2002، ص 85)، ئەوا ھۆزاشانى دقەت ب رىيا ئەفان جورە لادانان ب گەھىتى و بلاكارىتىكرنى ل ۋەرگى بگەت، واتە ئەركى ((ھەرە گرىگ و بىناقى واتاي ھۆزائى ل سەر و ب خۇ مەدگىت، ب ئەفى چەندى ھۆزاشان ئەوى مافى ب خۇ دەدەت كۇ سنور و رىزىيەندىا سىانتىكىيا زمانى ب بەزىنىت و ھەمى مەودايان سەربارەت ب پىوونا واتاي و گوھورىنا واتاي و خۇلقاندانا فالاهىيەكا پىرا و پىر ژ چالاكى بۇ برەخسىنىت)) (مەحمود، 2009، ل 5)، ل قىرە واتا ژئاستى خۇيى ئاسايى دھىت قەگۇھاستن بۇ ئاستى نەئاسايى، ئەفەزى دىتە ھوكارەك دەررىتلىن نوو دزمانىدا پەيدا بىن و مەودايا زمانى بەرەف بەرفرەھبوونىقە بچىت؛ چونكە ئاستى واتاي ((بەرفرەھترىن مەيدانە كۇ ھۆزان ل وىرى دشىت گەۋھەرى راستەقىيەيا بوون و چەوايىا خۇ بنوئى)) (عياش، 2002، ص 85).

ل قىرە ژى رادى كارىگەرىيا ھۆزائى ل سەر ۋەرگى خويادىت؛ چونكە دەستىشاكىرنا واتاي ئەرك و مافى خويىدەقانىيە؛ چونكە لادائىن بىزە كارىگەرىيەكا بىز بەرھەمدىنىت چ ب رىيا تىككانا ياساين رىزكنا پىكھىنەرىن دناف رىستىدا يان ب رىيا تىككانا واتاي ئەفقا دەرگەفتن ژئەفان ھەردوو رىيا لادائىن واتاي درىستىن، ئانكو ھەر گوھورىيەكا دئەفان ھەردوو رىيان رويىدەت، دىتە ئەگەرى گوھورىيى ل سەر ئاستى واتايدا، سەبارەت لادائىن واتاي دھۆزانا زىندانىدا ب چەند شىۋەيان بەرچافدىن.

1-5-2 ھەلئاسانیا واتاي (پىوونا واتاي):

ئەف لادانە ژى دئاستى چەندىتىپ، كۆمەست ژى دەستىشانكرنا تشتەكى يان چەند تشتەكان بىت، بۇ ئومومە: دەستىشانكرنا ئافەكى يان كۆمەكا ئافان، ھەفالىف ژى ۋەكۆ كەرسەك ب ئەركى دەستىشانكرنى رادىيت، (كۆھىن) دەر بارەى ئەفنى دەستىشانكرنا ھەفالىف دىئىت: ((ل دەمى نەشەت ئەفنى چەندى بىجە بىنىت و بىتى ۋەكۆ زىدەھىيەك بىت ل ۋى دەمى ئەركى خۇ ژ دەست ددەت، ۋەكۆ ئەم دزانىن دىنەرتدا ئەركى ھەفالىف دىبارى ئاسايدا دەستىشانكرنە)) (كۆھن، 1986، ص 167)، ھەر دەمى ب ئەفنى شىۋەى نەھاتە دىتىن دىن بىتە ئەگەرى دەستىبونا لادانى، (ئازاد بوقى) پارچە ھۆزائىن خۇيىن زىندانى ئەف جورى لادانى بەرجەستىكرى، دەما دىئىت:

من دەستىكەكى

ئىزگىت زەر

....

بو تە كرنە

دىبارى و خەلات (بوقى، دەستىشېس).

دىئەدىرا دووئىدا ھەفالىف (زەر) ب كەرسەكى زىدە دەھىتە ھىمارتن، چونكە (پەيئە نىزگىر ب خۇ پەيئەكا دەستىشانكرى، پىندى ب ئىنانا ھەفالىفەكى ئاكەت: چونكە ھاتىن و نەھاتە ئەۋى دەستىدا ھىچ گۆھۇرىنەكى ل واتا ھۆزائى ئاكەت، ئەفجا ل قىرە ب كەرسەكى زىدە دەھىتە نىاسىن. دىسان دەۋزائىن (ھىشار رىكانى) دا پىوونا واتاي خويادىت بۇ ئومومە:

ل ئاف كۆچكى

پەلئىن سۆرن

خوھلىا كەلە (رىكانى، 2006، 132).

دەھىتە پارچە ھۆزائىدا پىوونا واتاي ب رىئا ھەفالىفە (سورن) درووستىبويە، ھەفالىف (سور) ل قىرە ب كەرسەكى زىدە ھاتىيە ب كارھىنان؛ چونكە ئامادەبوون و نەئامادەبوونا ئەفنى كەرسى چ كارتىكرنى ل واتا دىرا ھۆزائى ئاكەت.

2-5-2 چەفەنك (ھىئا):

چەفەنك دەۋزائىدا ئىكە ژ شىۋەيىن ھەرە دىار و بەرچاقىن لادانن واتاي، چەفەنك، واتە ب كارھىنانا پەيئى ب واتاي ئەۋى يا نەفەرەنگى، كۆ ئەفەزى دىجى خودا واتا و دەلەتەن نوو ب تىكەستا ھۆزائى دا دىپەخشىت، ئەف دىاردە ژى ھەر ژ كەفندا و تا نىو ب ئاۋايەكى بەرەرەل دەف ھۆزائانان دەھىتە ب كارھىنان؛ چونكە دىتە ئەگەرى بلىدكرنا ئاستى شىعەرىيەتا دەق ب تايەق رۆلەكى گىنگ دىيافى بلىدكرنا زمانى ھۆزائى دىگىرەت، ب دەرپرەكا دىتر، ھەندەك جارا دزمانى ھۆزائىدا دالەك دىتە ھەلگىرى كۆمەك مەدلولان و يان ژى بەرۋقازى مەدلولەك چەند دالەك بۇ دەھىنە دانان، مينا پەيئە (شىر) چەفەنگە بۇ (ھىز، دەستەلات، زىرەكى و ۋىرەكى، بەرەفائىكرن و... ھەتد)، ئەفجا دزمانىدا ھەر پەيئەك ھەلگىرا واتايەكا دىاركرى، كۆ ژلاىن جفاكە ھاتىيە پەسەندكرن، ھەر دەمى ئەف پەيوەندىيا راستەۋخۇيا دناقەرە پەيئى و واتاي ئەۋىدا (دال و مەدلولو) ىدا، ھاتە تىكەدان، ئانكو پەيئە ژلاىن ھۆزائىشە بۇ واتا دى، كۆ نەۋاتا ۋى يا فەرەنگى، ھاتىيە ب كارھىنان ل ئەۋى دەمى پەيئە دىتە ھەلگىرا چەند دەلەتەكەن دى ژىلى دەلەتە ئەۋى يا فەرەنگى، ئەۋ كرىارە پتر ل ئەۋى دەمى دەھىتە ئەنجامدان دەمى ھۆزائان نەشەت ب ئاۋايەكى راستەۋخۇ دەپرەننى ژدەتتا خۇ بكت، بەرەف ئەفنى ب كارھىنانا چەفەنگى دىجىت، ب ئەفنى چەندى پەيئە دىتە ھەلگىرى چەند واتايەكان دەۋزائا زىندانىدا، ژەر نەخوشى و نەجىيەگىرپوونا بارى سىياسى و رەۋشەنبرى و جفاكى، و... ھەتد رۆلەكى سەرەكى تىدا دىگىرەت ژبۇ ب كارھىنانا ئەفنى جورە ھونەرى دناف ھۆزائىن ئەۋاندا.

بۇ ئومومە (ھىشار رىكانى) ژى دىئىت:

لى ھەمىنا كەۋىن چىاي پەيئىن مىنە

تىرو كەۋىنكە ھەفالىف (رىكانى، 2005، ل 165).

ھۆزائى پەيئە (كەۋ) ۋەكۆ چەفەنگ ب كارھىنايە، (كەۋ) دزمانىدا ئافى بالندەككە، لى ھۆزائى ب واتا پىشمەرگە ل چىايان ب كارھىنايە، ئانكو ۋەكۆ خەباتكەر ھىنايە پىش.

3-5-2 كۆرتىرى:

كۆرتىرى ئىكە ژلايەتەن گىنگىن گەھاندنا واتايەكى ب كىمەرتىن پەيئە، ب رىئا ژىرنا پىكەيتەرەكى زمانى ل دەمى ئاخىتىن، يان بىزىن (ئەف جورى كۆرتىرى ب رىئا ئىخسىن يان ژىرنا رەگەزەكى ژ رەگەزىن پىكەيتىن زمانى درست دىت، ئەف ژىرەنە ژى يا جوان ناپىت ئەگەر بەلگەيەك نەبىت ئامازە ب ئەۋى ژىرنا بكت، ئانكو ئەۋ بەلگەيە بىتە ئامازە بۇ گەھاندنا خاندەفانى بۇ ئەۋى رەگەزى ھاتىيە ژىرن، ل دىف ئەفنى چەندى ئەگەر ئەۋ بەلگەيە نەھىتە دىتىن جوانى تىدا نەھىتە دىتىن، ئانكو ئەركى خۇ ىن ھونەرى ژدەست ددەت (طبل، 2003، ص 145).

واتە نايىت كورتكرنا ئاخىشنى كارتىكرنى دگەھاندنا دەرىپىندا بگەت؛ چونكە ل ئەو دەمى ئاخىشنى دى ھىتە تىكدان و واتا ب درىستى ناگەھىت، ھۇزاشانان ب ئاوايەكى بەرفرەھ ئەف دەرىپىنە دناف ھۇزائىن خودا ب كارھىنايە ئەفجا ئەف جورى لادانان دچىتە ژىر سىبەرا لادانين واتايدا. بۇ نمونە (ئازاد بوتى) دىئىت:

گەر رۇندك بىسر

روپەكى دا ھاتە خار

گرېپىنەك

يا ددېف را(بوتى، دەستىشېس).

ئەگەر ئەم ھېيىن و تەماشى ئەف پارچە ھۇزائى بگەين، دى بىيىن كو ھۇزاشانى واتا گوتنا مەزنان (پىشتى ھەر نەخوشىيەكى خوشىيەك دىشدايە) تىدا بەرجەستەكرىيە، گوتنا مەزنان ب خۇ ھەلگرا تايەتمەندىيا كورتىرپىنە، ئەفجا قىرە ھۇزاشانى دووجاران كورتىرى ئەنجامدايە، چ ب رىيا ھىنا دلەلەتا گوتنى يان ب رىيا كورتكرنا پەيشان ژبو بدەستىشەئىنانا دلەلەتەكا بەرفرەھ بۇ خواندەفانى، ئەفە ژلاين واتايشە، دھەر ھەمان دەمدا ھۇزاشانى كورتكرن دپەيكا (گەر)دا كرىيە، واتە ل قىرە يا پىدقە گوتبا (ئەگەر).

دىسان دپارچە ھۇزانەكا (بىند محەمدى) زى ئەف ھۇنەرە بەرجەستەبوويە، دەما دىئىت:

نە ئەز زى بوم نە ئەز قى

كەتم بەلا كوشتن قى(محەمد، دەستىشېس).

ئاشكەرايە دئەفنى دىرا ھۇزائىدا، ھۇزاشانى كورتىرى دقەھاندنىدا ب كارھىنايە؛ چونكە رامانەكا بەرفرەھ ب چەند پەيشەكىن كىم ب دەست خواندەفانى دايە، ئەگەر ئەم ھېيىن و بھورى تەماشى ئەفنى دىرا ھۇزائى بگەين، ئىكسەر دى زانين كو ھۇزاشانى (گوتنا مەزنان) (نە من قى، نە من زى) ب كارھىنايە، ئەفنى گوتنى رامانەكا بەرفرەھ ل پىشت ھەيە، ھۇزاشانى ژبو دەرىپىن ژبارودوخى كو ئەو كەتتە تىدا لدەمى ژلاين دەستەلەتا بەعسقە ھاتىيە دەستەسەركىن و زىندانكرن ب كارھىنايە، ئانكو دا ب كورتىرىن پەيىف بارودوخى خۇ پى ب گەھىنىت، چونكە دىيت شلوفەكرنا ئەوى ھەلوپىستى ھۇزاشانى لدەمى ھاتىيە زىندانكرن كەتتى، پىدقە ب شلوفەكرنەكا درىژ بھوويە، لەورا ئەو ب فەر ژبو ب كارھىنايە ئەفنى ئاخىشنا كورتا ھەلگرا رامانەكا بەرفرەھ ھەي زانى.

4-5-2 درىژەپىندان:

درىژەپىندان بەرورفاى كورتىرپىنە؛ چونكە ب زورتىرىن پەيىف، مەبەستى دگەھىنىت، لەورا ((ب جھ ھىنانا واتايشە ب پەيىقن زىدەتر ژمەبەستا بنەرەت)) (الھوارى، 1995، ص 121). گەلەك جاراب ب كارھىنانا درىژەپىندانى دئاخىشنىدا دىتە ھۇكارى پەيدا بونا جورە بىزارىيەكى ژبو گوھدارى، لى دھۇزائىدا ئەفنى جورە لاداننى مەبەست و ئارمانجىت خۇيىن تايەت ژبو درىژكرنى ھەنە، ئەوژى دىيت ھۇزاشان ژبو داکوكىكرنى ل سەر واتايشەكى يان ژبو ھىشاركرن و ئاگەھداركرنا مەبەستەكا ژبو خواندەفانى يان زى ژبەر پىدقە و ھەقسەنگىيا كىش و سەرواينى، ھۇزاشان پەناين بۇ درىژەپىندانى دىت، بۇ نمونە، (ئازاد بوتى) دپارچە ھۇزانەكىدا دىئىت:

نە بىژە من

نە بىژە توكى و زكى

نە بىژە تو

دىن و ھارى كىژ خاكى

نە بىژە من

ھەفالى كىژ مللەتتى(بوتى، دەستىشېس).

يا ديار ھۇزاشانى دئەفنى پارچە ھۇزائىدا درىژەبرى ئەنجامدايە؛ چونكە چەند جارەكا پەيىكا (نە بىژە) دووبارە كرىيە؛ چونكە ئەگەر جارەكى زى ئەف پەيشە گوتبا، ھەر چ كارتىكرن دگەھاندنا واتايدا نەدكر، ئانكو ھىنانا پەيىقن جارەكى يان چەند جارەكان ھەمان مەبەست دگەھىنىت، ل قىرە ب دووبارەكرنا ئەفنى بىژەپىن جەختكرن و داکوكىكرنە ل سەر گەھاندنا مەبەستەكى، ھەر دھەومان دەمدار ئاگەھدارىكرنە ل سەر واتايشەكى ژبو گوھدارى ئەفجا ئەفنى جورە لاداننى جوانى كارتىكرن ب تىكستا ھۇزائىدا پەخشىيە.

دىسان (حازم ھاجانى) ھەر ھەمان لادان ئەنجامدايە.

بى ناپ و دەنگ و رەنگ و بى رىزكرن

بى خىر و بىر و بى فەرپىكرن(ھاجانى، دەستىشېس).

درىژكرنا ھەردو نىشەدىرىن ھۇزائى ژلاين پەيشاقە ديار و بەرچاقە، كو ب زورتىرىن پەيىف، مەبەست گەھاندىيە، ئەف درىژكرنە زى پتر ژبو پىدقە كىش و سەرواينىيە، داکو يەكسانى دھەردو نىشەدىرىن ھۇزائى ژلاين كىش و سەرواينە درست دىت.

5-2 پارادوكس:

مەبەست ژ پارادوكسى بەرچافكرنا دوو پەيئانە كو ژلاين واتايشە ھەقدى ئىك بن، دزانستى رەوانىيەيدا دىئىزنى (ھەقدى) ئانكو ((وئىنەكە كو دوو رووى رۇئانەكەى ژلاين چەمكىشە ئىكو دوو رەتكەن)) (عەبدوللا، 2008، ل154)، دھوزانيدا پارادوكسى ئەرك و مەبەستىن خۇ ژلاين ھۇزاشانقە ھەنە، كو دىتە (ئەگەرى بەرجەستەبوونا زمانى ئوتوماتىك و لادانا ناسىيارىق، ئاناسنارن، لىلى، بەرجەستەكرنا واتاين، كورتكرن و.... ھتە) (عەبدوللا، ل154).

ب دەرپرەنەكا دىتر بابەق پارادوكسى گرئانەكا موكم ب مژارى و تىككانا زمانى ژلاين پەيئە ھەيە، كو دەرپرەن و رافەكرتەن نوى و جودا جودا درستىن. ھەر وەسان دىموونەكا دىدا زى دىئىزىت:

مرنا تە مە نا ترسىنىت

چونكى دساخىيدا توين مرى (ھاجانى، دەستىقىس).

دىشەدىرا دوو وسى پارادوكس يا ھەى و پەيئەن (ساخ و مرن) دا ھەيە؛ چونكە دواقەيدا يىن ساخ يىن دژيانيدا وىن مرى دژيانى دا نىنە، ل قىرە زى ئەقان پەيىف و دەستەواژەيىن ھەقدى ل گەل ئىك، كۇنجانەكا ناخخويى دروستكرىە.

4- ئەنجام

- 1- (لادانين دەنگى) ئەو لادانين دھوزانا زىندانيدا ئەوين دىيافى دەنگىدا ژلاين ھۇزاشانان، چ ب رىئا (زىدەكرن، كىمكرن، گوھارتن) ھاتىنە كرن، پترىا ئەوان ژيەر پىندىقاتىيىن لايەن ھونەرىن ھۇزانى ب تايەق دىوارى كىش و سەروين ئەنجامداينە.
- 2- (لادانين پەيئە) ھەر دىسان ئەو لادانين دىيافى پەيئەدا دھوزانا زىندانيدا، چ ب رىئا (پەيئەن درستكرى، سىككرنا پەيئە، تىككانا روونانا بەرەلەف، پەيئەن كەش) ژلاين ھۇزاشانين زىندانكرىشە ھاتىنە ئەنجامدان.
- 3- (لادانين رستى) ئەو لادانين دىيافى رستىدا ھاتىنە كرن، ئەوژى ب رىئا (ژيەن، پىكگوھارتن، زىدەكرن، پىكگوھارتنا نىشانين نىر و مى) پتر ژيەر پىندىقاتىيا ھۇزانى ھۇزاشانى ئەنجامداينە.
- 4- دىيافى واتايتىدا ھۇزاشانان ب دوو لايەشە ئەنجامداينە:

- أ- لادان ژ چەندايەتەن ھەكو (دريژەرى، كورتىرى، پريوونا واتاين، پارادوكس) ئى.
- ب- لادانين رەمزى ھەكو ئەدگارەكى دىن لادانين واتاينە.

5- لىستا ژندەمران

أ- ب زمانى كوردى:

- 1- چەلكى، ئەدىب، 2017، سترائين زى ي، چ1، چاپخانىا خانى، دھوك.
- 2- حوسىن، بەيان ئەحمەد، 2007، ھۇزانا بەرگرى ل سەردەمى شورەشا گولان، چ1، چاپخانا خانى، دھوك.
- 3- رىكانى، ھشيار، 1997، بابەلىسك، چ1، چاپخانا كولېژا شەرىعى، دھوك.
- 4- رىكانى، ھشيار، 2006، رۇژ، چاپخانا ھاوار، دھوك.
- 5- العىبانى، عصمت سەلىم، 2020، چەند لاپەرەك ژگورستانا مروقتىن ساخ، چاپخانا تەران، دھوك.
- 6- عەبدوللا، عەبدولسەلام ئەحمەد، 2008، شىكرەنەوى دەق شىعەرى لە رووى زمانەوانىيە، چ1، دەرگەھى سىپىرىز، چاپخانا حاجى ھاشم، ھەولېر.
- 7- قادىر، د. خانزاد عەلى، 2011، زمانى شىعەرى حاجى قادىر كۆي، و مەھوى و شىخ رەزا تالەبانى، چاپخانى حاجى ھاشم، ھەولېر.
- 8- مەھمود، د. ئازاد ئەحمەد، 2009، بوئىياتى زمان لە شىعەرى ھاوچەرخى كوردىدا، چاپخانى حاجى ھاشم، ھەولېر.
- 9- ھاجانى، حازم، 2002، ھىقى زىخىرا دىككىن، چ1، چاپخانا خەبات، دھوك.

ب- ب زمانى عەربى:

- 1- أنيس، د. إبراهيم، 1978، من أسرار اللغة، مكتبة الأنجلو المصرية، القاهرة.
- 2- بليت، هنريش، 1999، البلاغة الأسلوبية، ت: محمد العمرى، إفريقيا الشرق، بيروت-لبنان.
- 3- جمعة، د. حسين، 2002، جالية الكلمة، اتحاد كتاب العرب، دمشق.
- 4- طبل، د. حسن، 2003، علم المعانى فى الموروث البلاغى تأصيل وتقييم، ط2، مكتبة الإيمان، مصر، 2003.
- 5- عياش، د. منذر، 2002، الأسلوبية وتحليل الخطاب، ط1، مركز الأتماء الحضارى، حلب.
- 6- الغدامى، د. عبد الله محمد، 1998، الخطبة والتكفير من البنية إلى التشرية، ط4، الهيئة المصرية العامة للكتاب، القاهرة.
- 7- كوهن، جان، 1986، بنية اللغة الشعرية، ت: محمد الولى ومحمد العمرى، ط1، دار توبقال للنشر، البار البيضاء-المغرب.
- 8- الهوارى، مسعد، 1995، قاموس قواعد البلاغة وأصول النقد والتذوق، مكتبة الإيمان، المنصورة.
- 9- ولى، أحمد، 2005، الانزياح فى منظور الدراسات الأسلوبية، دار مجد، بيروت.
- 10- البافى، د. نعم، 1997، أطراف الوجه الواحد، دراسات نقدية فى النظرية والتطبيق، ط1، منشورات اتحاد كتاب العرب، دمشق.
- 11- ياكسون، رومان، 1988، قضايا شعرية، ت: محمد الولى ومبارك حنون، دار توبقال للنشر، المغرب.

ج- نامين ئەكادى:

- 1- ئەحمەد، كەئال حەمە ئەمىن، 2010، بىياتى ھونەرى لە شىعرەكانى فەرەيدوون عەبدوللا بەرزنجى، نامەى ماستەر، كۆلېژى زمان، زانكۆى سلتيانى.
- 2- كانەبى، دلىر صادق، 2008، ھەندى لادانى زمانى لای سى شاعىرى نوپخوازى كورد، نامەى ماستەر، زانكۆى سەلاحەددىن.

د. دەستشيس:

- 1- بوقي، ئازاد، دەستشيس، نەھاتىنە بەلافكرن.
- 2- ھاجانى، حازم، دەستشيس، نەھاتىنە بەلافكرن.
- 3- محەمەد، بلند، دەستشيس، نەھاتىنە بەلافكرن.
- 4- دوستكى، محەمەد ئەمىن، دەستشيس، نەھاتىنە بەلافكرن.